

ВСТУП

Трансформаційні процеси, які розгорталися від самого початку відновлення незалежності України та тривають і дотепер, мають відчутний вплив на демографічну ситуацію. Соціально-економічні негаразди відіграли неабияку роль у розгортанні й поглибленні демографічної кризи в Україні у 1990-ті роки. Демографічна криза в країні виражається у сполученні депопуляції (тобто скорочення чисельності населення внаслідок перевищення числа смертей над числом народжень) із незадовільним станом здоров'я населення, низькою тривалістю життя та наднизькою народжуваністю. На межі XX й XXI сторіччя наша країна вирізнялась найнижчим в Європі рівнем народжуваності та одним із найнижчих показників тривалості життя, а також найбільш високою інтенсивністю депопуляції, що поєднувалась на той час із від'ємним сальдо міграції.

Із початку поточного сторіччя в Україні з'явилися ознаки стабілізації, а згодом — і певного поліпшення демографічної ситуації: припинилось падіння народжуваності та вже з 2002-го року розпочалось її зростання, що тривало протягом наступних десяти років, почав підвищуватися рівень шлюбності та знижуватися рівень розлучуваності, скорочувалась інтенсивність депопуляції, а з 2005-го від'ємне міграційне сальдо змінилось на незначний, але сталий міграційний приріст населення і згодом (вже з 2008 р.) з'явилась обнадійлива тенденція підвищення тривалості життя.

Однак поліпшення соціально-демографічної ситуації в Україні загалом виявилось недовготривалим. Народжуваність досягла максимального у поточному сторіччі рівня в 2012 р., після чого рік-другий повільно, а надалі й прискорено почала знижуватись і зараз знову впала до найнижчого в Європі рівня. Підвищення середньої тривалості життя, яке наприкінці першого десятиріччя XXI сторіччя набуло сталого й динамічного характеру, також виявилось несталим: останніми роками через низку причин в динаміці тривалості життя окреслилась стагнація, а за підсумками двох років епідемії COVID було зафіксовано її падіння. В Україні поновилося і поглиблення «депопуляційної ями» та значно прискорилось скорочення чисельності населення.

Тож перше тридцятиріччя після відновлення незалежності України виявилось багатим на драматичні події й повороти, несприятливі тенденції чинники, специфічні риси й наслідки яких, а також шляхи їх пом'якшення потребували наукового дослідження й осмислення. Цьому й присвячена дана робота із циклу періодичних публікацій щодо демографічної ситуації в Україні. Вона охоплює часовий проміжок від проголошення незалежності нашої країни в 1991 р. до 2021 р. й містить комплексну характеристику зру-

Вступ

шень у демографічному стані України, що відбулися протягом цього тридцятиріччя, включаючи тенденції динаміки та структурні особливості процесів народжуваності, шлюбності й розлучуваності, смертності, міграцій; специфіку розгортання депопуляції, змін у складі населення, а також еволюцію демографічної політики в Україні. Таким чином, видання охоплює широке коло питань, що стосуються соціально-демографічного стану України у цей період, та спрямоване як на всебічну «діагностику» демографічного становища в країні, так і на визначення пріоритетних напрямів протидії затяжній демографічній кризі.

Широкомасштабна війна, розв'язана РФ проти України вже у 2022 р., на жаль, справляє вкрай негативний вплив на відтворення населення, тож неминуче спричинить тяжкі й довготривалі демографічні наслідки.

Сподіваємось, що дане дослідження, яке відтворює цілісний соціально-демографічний «портрет» України до повномасштабного вторгнення, стане своєрідним підґрунтям для подальших оцінок впливу війни на демографічні процеси та структури. Воно також дасть змогу, вже після перемоги нашої країни у цій війні, порівняти траєкторії демографічного розвитку, які передбачалися в довоєнний період (їх репрезентує включений до видання демографічний прогноз 2020 р. перегляду), з реальним поствоєнним демографічним станом та тенденціями в Україні.

Монографія підготовлена за редакцією доктора економічних наук, професора Курило І.О. авторським колективом у складі кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника С. Аксьонової (п. 3.1); головного економіста О. Гаврилюка (розділ 5); кандидата політичних наук Т. Гнатюк (п. 6.2, 6.3, 7.4); кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника В. Думанської (п. 3.2); кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника О. Корнійчука (п. 7.1); кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника Б. Крімера (п. 7.2, 7.3); доктора економічних наук, професора І. Курило (вступ, розділ 1, п. 7.3); доктора економічних наук, старшого наукового співробітника Н. Левчук (п. 4.1); кандидата соціологічних наук, старшого наукового співробітника І. Майданік (п. 6.1); кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника О. Позняка (розділи 5, 6, 8); доктора наук державного управління, професора Н. Рингач (п. 4.2, 4.3); кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника Л. Слюсар (розділ 2); кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника П. Шевчука (розділ 8).